

RİZE'DE BULUNMUŞ OLAN TUNÇ BALTALAR

Süleyman ÖZKAN
Mustafa ÇAKIR

Bu makalenin konusunu, 1998 yılında Rize Müzesi'ne gelen dört balta oluşturmaktadır. Bulanlar tarafından satılmak üzere İstanbul'a götürülen eserler, durumun öğrenilmesi üzerine, Rize Vali Yardımcısı sayın Hasan Tütün ile Müze Müdürü Mustafa Çakır'ın yoğun çabaları sayesinde yurt dışına kaçırılmaktan kurtarılarak müzeye kazandırılmıştır.

Doğu Karadeniz'in dağlık ve ormanlık yapısı, bölgedeki yerleşim yerlerinin tespitini büyük ölçüde engellemektedir. Diğer taraftan, bölgenin yağışlı ikliminin neden olduğu şiddetli erozyon da olası yerleşmelerin büyük ölçüde yok olmasına yol açmaktadır. Çiğçilerin yaptıkları tarımsal faaliyetler, özellikle ormandan kazanılan alanlara kurulan çay bahçeleri ile tarlaların işlenmesi sırasında da eski yerleşmeler büyük ölçüde zarar görmektedir. Üstelik bölgenin protohistorik dönemlerine yönelik bir araştırma da bugüne kadar yapılmamıştır. Buna karşın yörede sadece Hellenistik, Roma ve Bizans devirlerini kapsayan incelemelerle, şehir, kale ve manastırlar saptanarak ayrıntılı bir biçimde yayınlanmıştır.¹ Bunlar arasında yer alan bazı şehir ve kalelerin, protohistorik dönemlere ait yerleşmeleri de içeriyor olması, bugün için kuvvetli bir olasılık olarak görünmektedir. Doğu Karadeniz kökenli, protohistorik dönemlere ait az sayıda eserin bilinmesi de bu nedenlerden kaynaklanmaktadır.² Rize eserleri bu devre ait az sayıdaki buluntuya yeni örnekler katması açısından önem kazanmaktadır.

Edinilen bilgilere göre, söz konusu baltalar, Rize ili Çamlıhemşin ilçesine bağlı Dikkaya (eski Mekaliskirit) köyünün Nahra mevkiinde bulunmuştur. (Çiz. 1) 2 Şubat 1999 tarihinde, Vali Yardımcısı Hasan Tütün, Prof.Dr. Aliye Öztan ve makalenin yazarları buluntu yerini görmek amacıyla kısa bir gezi yapmışlardır. Dikkaya köyü, Fırtına Deresi'nin batısında, dereden yaklaşık olarak 200 metre kadar yüksekte yer almaktadır. Nahra Mevkii ise, dere üzerine doğru uzanmış bir burun üzerinde olup hem Fırtına Deresi vadisine hem de deniz kıyısından gelip Kaçkarlar'ın ardına uzanan

¹ A.Bryyer - D.Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, Washington 1985, s.XXII-LI (bibliografya).

² St. Przeworski, Der Grottenfund von Ordu, *Archiv Orientalni* VII, 1935, s.396; St. Przeworski, *Die Metalindustrie Anatoliens in der Zeit von 1500-700 vor Chr.*, Leiden 1939, s.105-106; A. Müller-Karpe, Eine Kolchisaxt im Museum Kars, *Akyurt-Devam Anı Kitabı*, İstanbul 1995, s.227; K. Bittel, Artvin'de Bulunan Tunçtan Mamul Asar-ı Atika, *TTAED* I, 1933, s.150; U.Esin, *Kuantitatif Spektral Analiz Yardımıyla Anadolu'da Başlangıcından Asur Ticaret Kolonileri Çağına Kadar Bakar ve Tunç Madenciliği*, İstanbul 1969, s.39.

antik yola hakim durumdadır. Günümüzde çay bahçeleriyle kaplı olan arazi, yer yer doğal kaya çıkıntılarında sahip bir plato görünümündedir. Burada tanıtılacak olan dört balta, böyle bir doğal kaya çıkıntısının kuzey yamacında yer alan eğimli toprak dolgunun düzeltilmesi sırasında, ana kayaya yakın olarak ele geçmiştir. Bu alanda yaptığımız incelemede, düzeltme sırasında çıktığı anlaşılan az sayıda seramik parçası da bulunmuştur. Aşırı nem ve yoğun tarımsal faaliyetler nedeniyle, çanak çömlekler çok küçük parçalar halindedir. Yüzeyden toplanan parçalar içinde yer alan, bir küpün gövdesine ait çizi bezekli parça, Doğu Anadolu'dan tanınan Geç Tunç - Erken Demir Çağı seramiklerine benzemektedir.³

Köylülerin verdiği bilgilere göre, tarımsal faaliyetler sırasında, bu çevrede başka buluntulara da rastlanmıştır. Bunlar arasında içleri kül ve kemik dolu küçük vazoların yanı sıra, madenden yapılmış gem, mızrak ucu, kama veya kısa kılıç, aslan heykelciği gibi eserlerin de olduğu belirtilmektedir. Bu buluntuların bugün nerede oldukları bilinmemektedir. Ancak aynı alanda bulunduğu söylenen tunçtan bir havan ya da bir tahıl ölçeği, 1982 yılında Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ne satılmıştır.

Dikkaya baltalarının genel özelliği, dışbükey ağızlı, altıgen kesitli içbükey namlulu, oval kesitli sap delikli olmalarıdır. Sap, namlu ile dar açı yapacak şekilde dökülmüştür.

Birinci Balta (Çizim 2) ; Uzun. 20.0 cm.; ağız çapı 7,7 cm.; sapta eni 3.9 cm.

Sağlam durumdaki baltanın ensesinden çıkan üç zıh sap yuvası boyunca uzanmaktadır. Bu türde baltalar Karadeniz'in bütün doğu kıyısındaki bölgelerde yaygındır.⁴ Bazı örnekleri geometrik bezemeli olmasına karşın Dikkaya örneği bezemesizdir. Ancak işçiliği açısından benzerlerinden daha iyi görünümündedir. Başka yerlerde bulunan baltaların büyük kısmı M.Ö.II. binyıl sonu ile I. binyıl başı arasında tarihlendirilmiştir. Baltalardan en geçi Rusya'da bulunan Novoçerhansk'dan gelmiş örnek olup M.Ö. VIII-VII. yüzyıla verilmektedir. Tli örnekleri ise M.Ö. X. yüzyılın sonu ile VII. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmiştir.

İkinci Balta (Çizim 3); Uzun. 17.1 cm.; ağız çapı 6.67 cm. ; sapta eni 3.8 cm.

Tam olan baltanın ensesinden çıkan üç zıh namlu boyunca uzanmaktadır. Zıhların arasında ikişer kısa eğik set vardır. İşçiliğinin güzelliği ile dikkati çeken balta üniktir. Tip açısından birinci baltanın grubuna dahildir. Bu nedenle, birinci balta için yapılan tarihlendirme bunun için de geçerli olabilir.

Üçüncü Balta (Çizim 4) ; Uzun. 20.0 cm.; ağız çapı 7,7 cm.; sapta eni 3.9 cm.

3 N.Koçhan, Muş - Yağcılar (Evran) Höyüğü, *Arkeoloji ve Sanat* 86, 1998, s.25, çizim 3; A.Özfrat, 1997 Yılı Bitlis-Muş Yüzey Araştırması: Tunç ve Demir Çağları, *XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, II. Cilt, Ankara 1999, s. 3, 19 ve res. 20 (Orta Demir Çağı).

⁴ Przeworski 1939, Lev.II, 2-3 ve 6-7 (Ordu), Lev.XIX, 2 (Rizaiye); J. Deshayes, *Les Outils de Bronze de l'Indus au Danube VIe au Iie Millenaire*, Paris 1960, s.274, Lev. XXVII, 6 (Giliatch civarı), Lev.XXXVI, 7 (Kuban), 9 (Uçkulan), 15 (Novoçerhansk), Lev.XXXVII, 2 (Borgustanskaya); B.V.Tehov, *Tliyskiy Mogilnik*, Tiflis 1981, Lev. 64,1; 70,1; 73,2; 75,1.

Baltanın altıgen kesitli namlusu genişleyerek dışbükey ağzını oluşturmaktadır. Hafifçe içbükey olan ense kısmı kısa bir balta ağzı gibi yapılmıştır. Benzer baltalar, genellikle M.Ö.II. binyıl sonu ile I. binyıl başı arasında tarihlenen Ordu ve Balıklı eserleri arasında görülmektedir.⁵ Bir diğer benzer balta da Soçi'den gelen örnek olup M.Ö. XIII. yüzyıla tarihlenmektedir.⁶ Bu tür baltaların çok uzun süre imal edildiği saptanmıştır. Nitekim M.Ö. X. Yüzyıl ile VIII. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Tli C safhasına verilen eserler arasında da birkaç benzeri mevcuttur.⁷

Dördüncü Balta (Çizim 5); Mevcut uzun. 12.9 cm. ; ağız çapı 5.4 cm. ; sapta eni 3.1 cm.

Genel özelliklerde belirtilen tipte olan baltanın sap deliğinden itibaren ense kısmı kayıp olarak ele geçmiştir. Ensesi, mevcut tam örneklerle göre, üçüncü örnekte olduğu gibi küçük bir balta ağzı şeklinde olabilir. Bir hayli yıpranmış olmasına rağmen üzerinde hem dövülerek hem de çizilerek yapılmış olan bezekleri farkedilebilmektedir. Namlu üzerinde içi eğik çizgilerle taranmış, 1.6 cm. eninde, bir band dolanmaktadır. Çizgiler sivri uçlu bir aletle vurularak yapılmıştır. Namlunun üstünde, bu banda dayalı olarak yapılmış, dik üçgenlerden oluşmuş bir bezeme mevcuttur. Bu bezemeyi, sap yönünde, içi yatay taralı ince bir band sınırlandırmaktadır. Namlunun altına da, uçları sivri olarak biten S şeklinde bir bezeme olup belki bir yılanı göstermektedir. Balta ağzının iki yanında yer alan D biçimli alanlara, koşar vaziyette, başlarını geriye çevirmiş birer hayvan işlenmiştir. İşlenmedeki olağanüstü abartılar nedeniyle hayvanları kimliklendirmek mümkün değildir. Bu hayvanların at ya da aslan gibi bir hayvanın tasviri olması muhtemeldir. Bu tipe giren, Kars civarında bulunmuş bir balta, A. Mülller-Karpe tarafından yayınlanmıştır.⁸ Burada yayınlanan dördüncü balta, Kars buluntusunun hem benzeri hem de ülkemizde bulunmuş ikinci örneğidir. Bu baltanın tarihlenmiş örnekleri Kuban bölgesindeki merkezlerden bilinmektedir. 4 Numaralı balta üzerinde betimlenen hayvanın başının geriye dönük yapılması, eseri Tli Mezarlığı'nın D safhası ile çağdaş kalmaktadır.⁹ Tli D safhası, M.Ö.VIII. yüzyılın sonu ile VI. Yüzyılın başlangıcına tarihlenmiştir. Fakat bu baltanın biçimi, Tli C'nin geç safhasında bulunanlara daha çok benzemesinden dolayı, baltanın M.Ö. IX. yüzyıl ile VIII. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmek daha olası görünmektedir.

Dikkaya buluntularının, Karadeniz'in doğu kıyılarında, özellikle Gürcistan'da bulunan baltaların benzerleri olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰ A. Mülller-Karpe, yayınladığı

⁵ Przeworski 1939, Taf. II,1 (Ordu), Taf.XIX,1 (Rizaiye), Taf. XXII,4 (Zugdid): Bittel 1933, şek. 3-4 (Balıklı).

⁶ Deshayes 1960, Lev. XXVII,13 (Phaskau).

⁷ G.Kossack, Tli Grab 85, Bemerkungen zum Beginn des Skythenzeitlichen Formenkreises im Kaukasus, *Beiträge zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie* Bd. 5, 1983, Res.11, 8 ve Res.13, 2: Tehov 1981, Lev. 56,1; 80,2; 134,1 ve 135,1.

⁸ Mülller-Karpe 1995, 227-231.

⁹ Mülller-Karpe 1995, s. 228: Tehov 1981, lev.53,2. Eserin bulunduğu 51. Mezar, M.Ö.X.yy.sonu-IX.yy.a tarihlenmiştir.

¹⁰ Deshayes 1960, s.211-216 Type K ve L, Harita XI, s.274, Tip C 2b, 3a, 3b.

baltanın, tek olması sebebiyle, Gürcistan'dan Kars'a ithal edildiğini öne sürmüştür. Gerçekten de bu tür baltalar söz konusu bölgede yaygın olarak bulunmaktadır. Bu güçlü bir kanıt olarak görünüyorsa da Kuzeydoğu Anadolu, özellikle de Doğu Karadeniz Dağlarında maden yataklarının varlığı dikkate alındığında, bu tür baltaların Anadolu'da da üretilmesi mümkündür. Bu yörenin dağlarında zengin bakır, kurşun, altın ve gümüş yatakları mevcuttur. Maden işlemeciliğinin Doğu Karadeniz yöresinde gelişme göstermesi de bu durumun doğal sonucudur. Ayrıca ormanlar da madenlerin indirgenmesi ve ergitilmesi için gerekli enerjiyi sağlamaktadır. Bu olumlu koşullar nedeniyle bölgedeki madencilik faaliyetleri günümüzde de devam edegelmektedir. Madeni eserleri üreten dökümcü ustalarının, bu bölgelere gelip yerleşmeleri mümkün olduğu gibi, balta kalıplarının ithal edilmesi de mümkündür.

A. Müller-Karpe, Ordu, Artvin-Balıklı, Mehçis Zihe (Mers-Posof) ve Kars buluntularına dayanarak, Kuzeybatı Anadolu'nun M.Ö.II. binyıl sonu ve I. binyılın erken döneminde, Gürcistan (Kolkhis) kültür bölgesine dahil olduğunu da haklı olarak öne sürmüştür.¹¹ Bu kültürün sınırları bilinmemekte ise de güneyde Hakkâri, Urmiye Gölü civarına ve hatta Kuzey Irak'a kadar uzanması mümkün deliller ele geçmektedir.¹² Gürcistan baltalarının, M.Ö. II. Binyılın baltalarından türediğine dair bir görüş de vardır.¹³ Bittel ve Bilgi'nin yayınladıkları eserler bu görüşe destek olabilecek deliller gibi görünmektedir.

Ordu, Artvin-Balıklı ve Kars buluntuları çok sayıda ve hep bir arada ele geçmiştir. Hatta Artvin eserlerinin ilk grubu ile Ordu buluntularının bir mağarada buldukları söylenmektedir. Przeworski, Bittel ve A.Müller-Karpe, yayınladıkları eserlerin toplu halde ele geçmeleri nedeniyle bir demirciye ait depo buluntusu olduğunu söylemişlerdir.¹⁴ Dikkaya buluntularının bir arada ele geçirilmesi de aynı olasılığı akla getirmektedir. Dikkaya baltalarının analizi henüz yapılmamıştır.¹⁵

Bu tür baltaların tarihlendirme sorunu hala devam etmektedir. Yayınlarda yapılan tarihlendirmeler arasında farklar olmasına rağmen, M.Ö.XIV-VI. yüzyıllar

¹¹ Müller-Karpe 1995, s.229.

¹² V.Sevin – A.Özfirat, "Anadolu'da Yeni Bir Uygarlık/ Hakkari Stelleri, Hubuşkia Beyleri", *Arkeoloji ve Sanat* 87, 1998, s.6-9; R.M.Boehmer, "Skytische Grabstelen aus Muğesir (Nordost Irak)", *Bahgdader Mitteilungen* 29, 1998, s.81-88; V. Sevin, Hakkâri'nin Çıplak Kralları, *Atlas* 79, Ekim 1999, s.70-86.

¹³ Müller-Karpe 1995, s.229. Ö. Bilgi, "Samsun Müzesi Protohistorik Çağ Silahları ile Orta Karadeniz Bölgesi Maden Sanatı Hakkında Yeni Gözlemler", *XI. Türk Tarih Kongresi*, I. cilt, Ankara 1994, lev. 58, 38 ve 43, M.Ö.II. binyıla ait olan bu baltalar, Samsun bölgesinde ele geçmiş olup sap deliği ve üstündeki yivlerin özellikleri bizim baltalara benziyorlar: K.Bittel, Ein Bronzefund aus Kleinasien, ZA NF 14(48), 1944, s.1-8, Buradaki yivli baltaların yapımları bizim baltalara göre daha primitif görünüyorlar.

¹⁴ Przeworski 1935, s.396; Przeworski 1939, s.105-106; Müller-Karpe 1995, s.227; Bittel 1933, s.150; Esin 1969, s.39.

¹⁵ Deshayes 1960 s.81 ve 88, Ordu buluntuları bakırdan imal edilmiştir. Esin 1969, a.g.y, Balıklı buluntuları arsenli bakırdan (tunç) imal edilmiştir.

arasında değişmektedir.¹⁶ Ülkemizde Doğu Karadeniz Bölgesi ve özellikle Kars-Ardahan-Iğdır illerinde sistemli kazılar yapılmadan tarihlleme, yayılım alanlarının ve yapım yerlerinin belirlenmesi sorunlarının çözülmesi güç görünmektedir. Seramik buluntular, Dikkaya yerleşmesinin en azından Demir Devri'nin başlangıcından itibaren var olduğunu göstermektedir. Dikkaya baltalarına gelince, bugünkü verilere göre, baltaların Tli C safhası örnekleriyle olan benzerliklerine dayanarak, yaklaşık olarak M.Ö.X.-VIII. yüzyıllara tarihllemek mümkün görünmektedir.

Dikkaya buluntuları savaş baltası olmalıdır. Nitekim M.Ö. III. ve II. binyıllarda, Eski Önasya kültürlerinin silahları arasında önemli bir yere sahip olan tunçtan imal edilmiş baltalar, M.Ö. I. binde artık görülmezler.¹⁷ Bugüne kadar yapılan çalışmalar, tunçtan imal edilmiş çok çeşitli ve bol eser bulunan Urartu kültüründe tunç balta olmadığını göstermektedir.¹⁸ Buna karşın Urartu'da çok az da olsa demirden baltalar bulunmuştur.¹⁹ Aynı durum Geç Asur İmparatorluğu için de sözkonusudur.²⁰ Demir Devri'nde baltalar yerlerini özellikle yakın muharebede, kalkanla birlikte kullanılan kılıç ve mızrağa bırakmıştır. Ayrıca bu dönem tasvirlerinde hem atlı hem de yaya askerlerin kalkan ve mızrak kullandıklarını görülmektedir. Asur kabartmalarında baltalar, Asurlu askerler tarafından, düşman ülkelerin ağaçlarını kesmekte kullanırken betimlenmişlerdir.²¹ Ancak bu baltaların, ağaç kesmede kullanıldığı için, yayınladıklarımızdan daha büyük olmaları beklenmelidir.

Bu durumda Doğu Karadeniz'de bulunan baltaların hangi kavime ait olduğu sorunu da ortaya çıkmaktadır. Yayınlarda bu tür eserlerin, İskitlere atfedilen kurganlarda bulunmasıyla, İskitler'e ait olduğu öne sürülmektedir.²² Bu gözönüne alındığında, Dikkaya yerleşiminin 'atlı göçebe kavimler'in de yaşadığı, Gürcistan'daki kültür bölgesi içinde kaldığının bir kanıtı olarak kabul edilebilir. Dikkaya buluntuları, aynı zamanda, Ordu ve Artvin arasındaki boşluğu doldurmakta ve bu kültürün Doğu Karadeniz bölgesinde, Demir Devri'nin erken safhasında, hakim kültür olduğunun da bir delili olmaktadır.

¹⁶ K.Bittel, "Neue Funde Vorklassischer Zeit aus Kleinasien", *Archäologische Anzeiger*, 1934, s.358-359; Przeworski 1939 s.105 ; Esin 1969, s.39; Müller-Karpe 1995, s.229.

¹⁷ E.Unger, Beile, *Reallexikon der Assyriologie*, Cilt I, Berlin 1928, s.470.

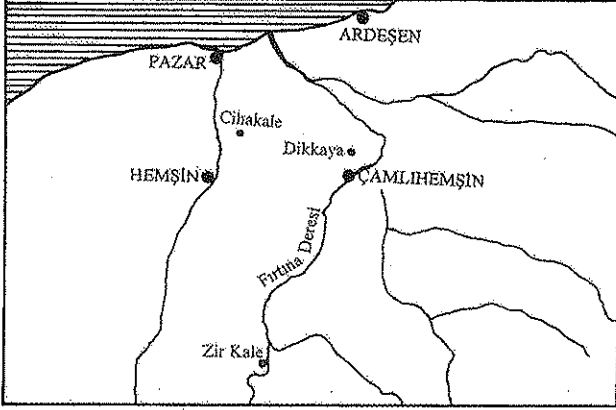
¹⁸ O.Belli, *Anaaf Kaleleri ve Urartu Tanrıları*, İstanbul 1998, s.56-57.

¹⁹ O.Belli, "Çekiç Başlı Urartu Demir Baltaları", *Anadolu Araştırmaları XIV*, 1996, s.161-182.

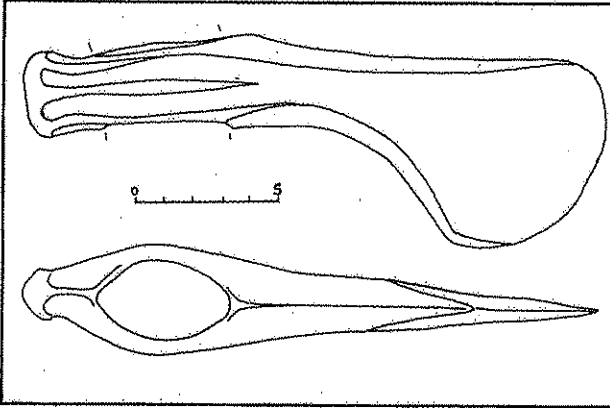
²⁰ T.A.Madhloom, *The Chronology of Neo-Assyrian Art*, London 1970 s.37vd.

²¹ A.Paterson, *Palace of Sînacherib*, Lahey t.y., Lev.13; Lev.80, Lev.83-84, Lev.94-95: R.D. Barnett, *The Sculptures of Asir-nasir-apli II, Tiglath-Pileser III, Esarhaddon from Central and Southwest Palaces at Nimrud*, London 1962, Lev.CXIV.

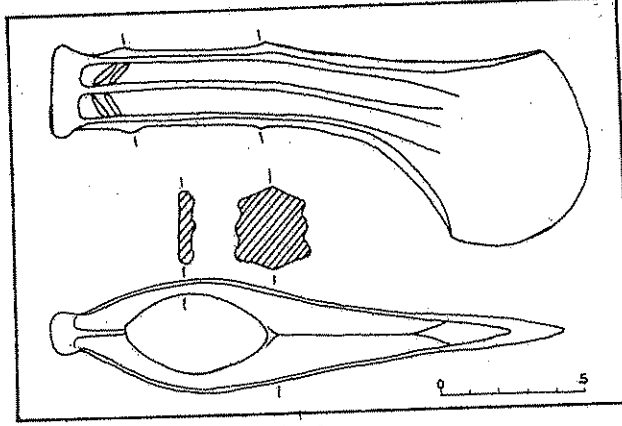
²² Kossack 1984 s.165vd.

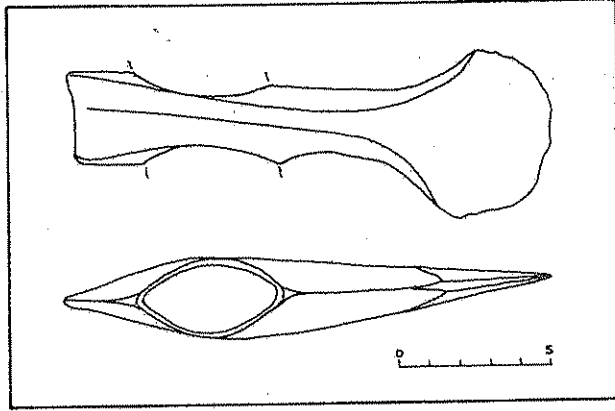
Çizim 1

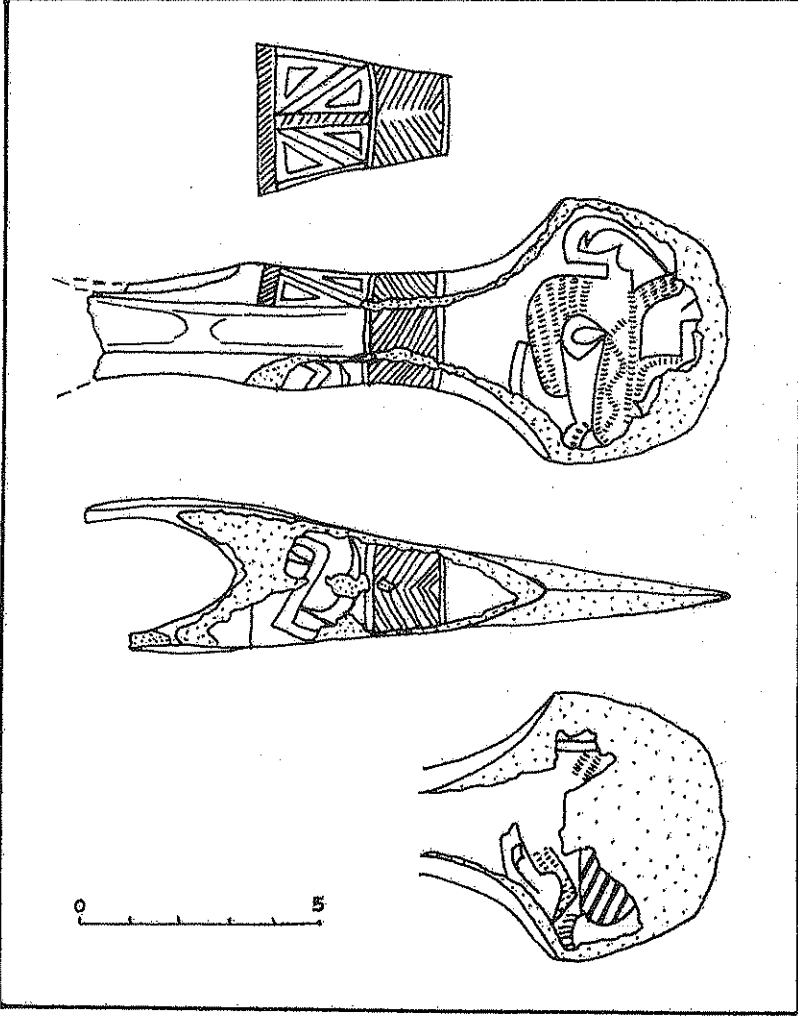
Çizim 2

Çizim 3

Çizim 4

Çizim 5